

D E OLIFANT DIE EEN PIROUETTE WIL UITVOEREN

HET NOOIT QUERULANTE OEUVERE VAN TOON TELLEGEN

Een vorig leven is de titel van de in 2015 verschenen autobiografische roman van Toon Tellegen (1941). Daarin blikt hij terug op zijn kindertijd in het stadje N., dat de plattegrond heeft van zijn geboorteplaats Brielle. Centraal in het boek staat de bijzondere relatie tussen de twaalfjarige Toon en de vader van zijn schoolkameraadje Otmar, de fabrieksarbeider Jacob Laagwater. De man is voortdurend in de weer met het creëren van een eigenzinnig godsbeeld waarin de almachtige vooral figureert als een besluite-loze, tragische marskramer in goede bedoelingen. Leegwater heeft zich voorgenomen “aan te tonen dat wat de mensen over God beweren onjuist is. Niet dat het onzin is maar onjuist.” Hoe het dan wel zit, verpakt hij in eigenzinnige apocriefe vertelsels die hij met smaak opdient en waarin een loopje wordt genomen met oorspronkelijke Bijbelteksten. Het zijn bizarre verhalen vol verrassende wendingen waar de toch al fantasierijke knaap ademloos naar luistert.

Naast bewondering voor de vertelkunst van Laagwater heeft hij in die jaren een fascinatie voor onbekende zegswijzen en ongebruikelijke woorden als zielenrust, symbool, schamper en aanvaarden. Hij noteert ze trouw in een speciaal schriftje en geeft er vervolgens een eigen wending aan: “Aanvaarden zoals hij was... schreef ik erin en ik dacht aan mensen die ik kende. Zou ik die ook moeten aanvaarden zoals ze waren...? De juffrouw in de eerste en tweede klas, die sloeg en elke dag straf uitdeelde, zou ik die ooit kunnen aanvaarden zoals ze was? En Hitler? En Judas?” Op een ander moment gaat hij aan de haal met het begrip “querulant”: “Ik dacht eerst dat een querulant een vogel was. Ik had iemand ook wel eens een papegaai of een gans of een aasgier horen noemen. In de boekenkast van mijn vader stond een boek: *Zien is kennen!*, met alle

YVES VAN KEMPEN

werd in 1944 geboren in Roermond en studeerde Nederlandse taal- en letterkunde en algemene literatuurwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam. Hij was directeur op de Open Schoolgemeenschap Bijlmer, waar hij ook jarenlang Nederlands gaf. Hij recenseerde voor *De Groene Amsterdammer*, publiceerde in de literaire tijdschriften *Raster*, *De Revisor* en *De Gids* en was redacteur van *Bzzlletin*. Met Hafid

Bouazza stelde hij de bloemlezing *Roes. Een bloemlezing over drank en drugs in woord en beeld* samen, en met Bert Bultinck maakte hij voor uitgeverij Querido twee leesclubgidsen. Zijn recentste boek is *Meester, meester! Hoe inspirerend onderwijs levens kan veranderen* (Querido, 2015).

Contact: yves.van.kempen@planet.nl

---

vogels erin die in Nederland voorkwamen. (...) Ik bladerde door het boek. Misschien had je wel de roodkopquerulant en de kleine, bonte strandquerulant en misschien ook de coloradoquerulant...Die vogels heten natuurlijk zo omdat ze queruleren, dacht ik. Kraaien krassen, ganzen gakken, querulanten queruleren.”

Deze combinatie van speelsheid en inventiviteit gecombineerd met ernstig gepeins zal een constante blijven in het oeuvre van Tellegen. De diverse herinneringen uit zijn jeugdijaren in het diepgelovige Brielle refereren niet alleen aan een vroege taalgevoeligheid en worsteling met het geloof, ze leggen ook de wortels van zijn schrijverschap bloot.

BEESTENBOEL

Toon Tellegen (1941) gaat na het behalen van zijn gymnasiumdiploma medicijnen studeren aan de Universiteit van Utrecht. Daarmee treedt hij in de voetsporen van zijn vader, die eveneens huisarts was. Zijn moeder keerde op haar negende jaar met haar ouders naar Nederland terug uit Sint-Petersburg. De Russische verhalen van zijn grootvader bewerkt hij in de prachtige bundel *De trein naar Pavlovsk en Oostvoorne* (2000). Voordat hij in 1973 in Amsterdam een praktijk begint, werkt hij drie jaar als arts in Kenia. In 1966 debuteert Tellegen met het toneelstuk *Jimmy Walker*. Deze eersteling is de start van een indrukwekkende reeks toneelstukken, dichtbundels, verhalen en romans. Vier jaar na zijn poëziedebuut *De zin van de liguster* (1980) voltooit hij zijn eerste prozawerk: *Er ging geen dag voorbij. Negenenveertig verhalen over de eekhoorn en andere dieren*. Een lange serie allegorische dierenverhalen en -romans zal volgen.

Intussen vult zich zijn prijzenkast met onder meer twee Gouden Griffels, vier Zilveren Griffels, de Gouden Uil voor *De genezing van de krekkel* (2000). Voor *Juffrouw Kachel* (1992) en *Bijna iedereen kon omvallen* (1994) ontvangt hij de Woutertje Pieterse Prijs, voor zijn jeugdliteratuur de Theo Thijssenprijs (1997) en met de Constantijn Huygens-prijs wordt in 2007 het hele oeuvre geëerd.

Meer dan met zijn andere literaire activiteiten, waaronder ook theateroptredens met muzikale omlijsting, verwierf Toon Telegen bekendheid dankzij zijn dierenverhalen. Ooit begonnen als vertelsels voor zijn dochter en gecatalogiseerd als kinderliteratuur groeiden ze uit tot dierenromans met een volslagen eigen signatuur. De verbeelding van het dier staat in een lange traditie. Dierenverhalen zijn er in diverse soorten. De middeleeuwen kenden het met wetenschappelijke pretenties beladen bestiarium, een minutieuze beschrijving van een bonte verzameling bestaande en fantasiebeesten. Er is het sprookje dat het dier een eigen stem geeft in een rol als booswicht, helper van een held of brenger van geluk. In fabels is het dier vermenselijkt, wordt het tot symbool van onze morele en religieuze preoccupaties. Dat in ons denken nog steeds een fauna voortleeft, een dierenmaskerade als intrinsiek onderdeel van onze verbeelding, blijkt onder meer uit vele kinderboeken, de populariteit van stripfiguren en bioscoophelden voor jong en oud uit Disney's tekenfabriek en filmstudio's, of van eigen bodem Maarten Toonders Heer Bommel en Tom Poes. Louis Paul Boon bewerkte met *Wapenbroeders* (1955) het dierenepos over Reinaert en Isengrimus, George Orwell schreef met zijn *Animal Farm* (1954) een allegorie op de tirannie van het stalinisme, Anton Koolhaas verbond in de *beestenboel* die hij in zijn verhalen liet optreden dierenmanieren met typische menselijke eigenschappen.

Toon Tellegens dierenuniversum is een geheel eigen variant binnen het genre. Zijn dierenrijk is geen sprookjeswereld of allegorie, maar een verbazingwekkend universum waarin fictie en werkelijkheid appelleren aan onze eigen wereld en er intrinsiek commentaar op leveren. Al zijn ze het niet, de dieren lijken in hun converseren en redeneren op gewone mensen. Hun woordkeus is een equivalent van de mensentaal. Verschil in geslacht en leeftijd is er niet. Hun behuizing kent een burgerlijk interieur van tafels, stoelen, kasten en bedden, allemaal afkomstig uit het warenhuis van de sprinkhaan, zo blijkt uit de roman *Het geluk van de sprinkhaan* (2011). Die winkel herbergt verder een uitzonderlijk assortiment spullen. Kopers kunnen er terecht voor zaken als voelspriet, stekels en schubben, heimwee, tijd en schaamteloosheid, ja zelfs overstromingen. De dieren gaan veelvuldig bij elkaar op bezoek, bespreken hun belevenissen het liefst bij een kop thee en een stukje taart, zijn openhartig over hun stemmingen en gevoelens of wisselen hun zorgen onder elkaar uit. Daarbij zijn het hartverwarmende briefschrijvers. Nadenken duurt bij hen nooit lang. Gisteren bestaat voor hen niet. Ze slepen geen verleden achter zich aan, elke dag is een nieuw begin.

Partners hebben ze niet, er is van ieder slechts één exemplaar. Hun naam is hun soortnaam zonder de hoofdletter die bij een eigennaam past. Hun spreken is hun zijn, hun fysiek is onbepaald, van enige psychologie is geen sprake. Dat gegeven schept fantastische mogelijkheden. Zo kan het nijlpaard dansen met de vlinder en is het de olifant gegeven om in bomen te klimmen.

Regelmatig valt er iets te vieren en als het feest is, dan gaat het er ruig aan toe. Zie maar: “De neushoorn wierp het nijlpaard omhoog, de schildpad vergat zichzelf en holde in het rond, en de slak giechelde, ging op zijn steeltjes staan en probeerde zo te lopen. De walrus zei dat hij nog nooit zo uitbundig was geweest. ‘Want dat ben ik toch?’ vroeg hij aan iedereen en iedereen zei: ‘Ja, je bent heel uitbundig walrus.’ De mol en de aardworm trokken zich niets van het maanlicht aan en dansten in de open lucht en de olifant klom in de nek van de giraffe, viel met een klap op de grond en riep: ‘Dat telt niet!’” Hier feest een gemeenschap waarin iedereen van iedereen houdt. Toon Tellegen roept met een woordenpalet dat alle kleuren van de taal bestrijkt – vrolijk, uitbundig, ingetogen of ernstig, van somber naar melancholiek en laconiek – voortdurend een hoogst harmonieuze wereld op. Er heerst geen concurrentiestrijd tussen zijn figuranten, er bestaat geen macht van het ene dier over het andere. Hij confronteert de lezer met een wonderlijk vredig, schier utopisch universum waarin iedereen oog heeft voor en begaan is met elkaars psychische problemen of ongemakkelijk lot. Met een samenleving die opvallend contrasteert met een mensenmaatschappij die steeds heftiger en gewelddadiger in beroering is.

De krekkel, de egel, de mier, de olifant, de sprinkhaan en de kikker zijn de titeldragers en tevens helden in de naar hen genoemde romans. Over hun lotgevallen wordt verteld in korte, goeddeels in dialogovorm gegoten hoofdstukken, soms uitgroeiend in korte beschouwende traktaten, in schetsen en taferelen waarin op het ongewisse dan wel het verbazingwekkende van het leven wordt ingezoomd. Zo merkt de krekkel in *De genezing van de krekkel* (1999) op een zonnige ochtend plots een groot onwrikbaar gevoel in zijn hoofd op dat zijn leven vrijwel lamlegt. Terwijl hij met gebroken stem moedeloos sloffend en gebukt gaand onder sombere gedachten de dagen doorbrengt, neemt hij zijn vrienden mee in zijn zwaarmoedigheid. De vlinder fladdert droefgeestig, de neushoorn vindt zichzelf onwaardig, de snoek zwemt lusteloos rond. En in zijn waarneming van de natuur donkert het bij hem al evenzeer. De bomen worden zwart, evenals de lucht, de zon en de wind. De krekkel ondergaat zijn naargeestige toestand als een mix van wanhoop, treurnis, droefenis, verdriet en eenzaamheid. Ten slotte doorgrondt hij, en met hem de lezer, de genadeloze destructiviteit van een depressie.

In *Het lot van de kikker* (2013) verkent Tellegen het wezen van de hoogmoedige en duidt hij zijn betreuenswaardige lot. De kikker waant zich heel wat en dat mag hij met zijn onophoudelijke gekwaak graag onderstrepen. Helaas ontgaat hem het effect van zijn

De mier uit de dierenverhalen van Toon Tellegen, getekend door Mance Post.

gedrag op zijn bosgenoten. Zo blijkt al snel niemand geïnteresseerd in de kwaakcursus die hij start, blijft zijn verlangen naar een kwaakkoor onvervuld en laten in zijn kwaakwinkel de klanten verstek gaan. Zelfs in de demper die hij als verjaardagscadeau krijgt aangeboden, onderkent hij het teken van afkeuring niet. Zelfinzicht en sociale intelligentie zijn hem vreemd, een gevoel van miskennis overvalt hem. Aldus drijft hij zichzelf in een isolement. Wat de hoogmoedige daarin rest, is eenzaamheid omwikkeld met de vergeefse hoop ooit nog eens eenieder met zijn gekwaak gelukkig te maken.

Het markantste dier in Tellegens fauna is de olifant. Jumbo bespringt dagelijks een boom en hijst zich vervolgens via de takken naar de kruin. Het is zijn ultieme wens om in de top een sierlijke pirouette ten beste te geven. Telkens wanneer hij een draai inzet, zorgt overmoed voor een pijnlijke plof op aarde. De lobbies onderkent zijn dwangneurose, maar heeft er geen verweer tegen. Zijn hardleersheid leidt intussen bij zijn dierenmakers regelmatig tot bespiegelingen over hun identiteit en uniciteit. Daarbij stuit de mier op een onwrikbaar verdriet. Wat daarvan het gevolg is, onthult *Het vertrek van de mier* (2009). De zespot heeft plots huis en haard verlaten en is op weg gegaan naar “de verte”. Hij is zichzelf kwijt, zit in een beklemmende identiteitscrisis. Zijn aftocht uit de dierenfamilie wordt een bron van verwarring, dan wel luciditeit bij de achterblijvers. Terwijl zij hem hartstochtelijk missen, stuurt Tellegen mier en lezer betekenisvol richting het ultieme levensmoment, het levenseinde:

Dag verte, hier ben ik,
ik ben de mier.
Ik heb alles achter mij gelaten,
de eekhoorn, het bos, de rivier waaraan wij zaten,
de brieven die wij schreven,
de zomer, de honing.

De roman eindigt met een hoofdstuk *Aantekeningen van de mier*, korte op zichzelf staande overpeinzingen, licht filosofisch en poëtisch van aard.

REFLECTEREN, LOSLATEN EN VERDWIJNEN

Een vergelijkbare thematiek van het reflecteren, loslaten en verdwijnen, is terug te vinden in Tellegens voorlaatste dichtbundel *Schrijver en lezer* (2011). In de gedichten wordt een schrijver opgevoerd die op zoek gaat naar zijn verhouding tot zijn lezer en het woord. Beide zijn voor de schrijver fysieke krachten en tegenkrachten die hem dwingen zichzelf aldoor opnieuw uit te vinden. Het gaat om een terugkerende herijking in dienst van zijn zoektocht naar de lezer die tevens een ideale verstaander is. Dat blijkt voor hem een strijd waarin hij ten slotte zijn “trouwe zelfoverschatting” en “hoogdravendheid” aflegt. Hij laat aan het einde van de gedichtencyclus het speelveld met de woorden – die zo vaak tekortschoten – aan de lezer over. Dankzij de herinnering aan “de schoonheid van genade en van niet schrijven, niet denken en niet zijn” verdwijnt hij “in het grote blauwe niets”. De lezer wordt nu schrijver, hij “neemt zijn pen in de hand,/ denkt wat de schrijver denkt,/voelt wat de schrijver voelt (onder andere: pijn)/ en wacht”. Wat de vraag oproept hoe het hem in zijn nieuwe hoedanigheid zal vergaan. In zijn volgende dichtbundel *De werkelijkheid* (2014), genomineerd voor de VSB Poëzieprijs 2015, keert de onderzoekende schrijver in een ander jasje terug. Hier be vraagt hij een reeks ogenschijnlijke zekerheden in het dagelijkse leven, onderwerpt hij zaken als geluk, medeleven, trouw, liefde, vriendschap, angst en geloven aan een diagnose. In de bundel nemen een ik en een kritische observator afwisselend het woord met een strengheid, dixit ernst, ironie, empathie, distantie, die in het gedicht ‘Een dichter’ aldus is verwoord :

hij had een moker, woorden tuimelden om hem heen
het was een lang en breedvoerig gedicht over de ware aard van de werkelijkheid,
hij vermorzelde de witte alledaagsheid daarvan,
blies het stof van zijn handen
hij rustte niet en werkte de hele dag,
en het gedicht werd pijnlijk en veelzeggend

De olifant en de eekhoorn uit de dierenverhalen van Toon Tellegen, getekend door Jessica Ahlberg.

Met de paradox veelal als stijlfiguur roept hij in de bundel een verraderlijke werkelijkheid op waarin niets is wat het lijkt.

Zo vredig en verdraagzaam als het er in zijn dierencyclus aan toe gaat, zo grimmig en guur is de werkelijkheid in de klas van juffrouw Kachel. De juf is een monsterachtige helleveeg. *Juffrouw Kachel* (2009) heet het dagboek waarin haar leerling haar schrikbewind bijhoudt. Zonder aanleiding en altijd onverwacht kan agressiviteit in haar opspelen. Hardhandig slaan en stompen, iemand in de hoek zetten of laten nablijven, zij scheidt er het grootst mogelijke genoegen in. Dat sardonische is haar “natuur”, verbijt de auteur zich. Het secreet dat ook figureert in *Een vorig leven* zal ongetwijfeld een onderwijzeres van de jonge Tellegen zijn geweest. In zijn gedachten en dromen belaagt de jongen haar met haatexercities en geweldsexplosies die met veel humor worden opgediend. Vernederingen verjaren niet, wraakgevoelens kunnen zoet zijn en opluchten, snort een ondertoon in dit amusante, ook voor volwassenen volop genietbare boek. In het taalgebruik lijkt *Juffrouw Kachel* dan weer wel verwant aan de dierenverhalen. Het boek is geschreven in dezelfde franjeloze, strak aangespannen zinnen.

VERDROOMDE SCHOONHEID

Naast Laagwater moet zijn grootvader voor de kleinzoon Toon de andere inspirator in de kunst van het vertellen zijn geweest. De verhalenbundel *De trein naar Pavlovsk en Oostvoorne* waarvan in augustus 2016 een herdruk is verschenen, is zonder meer een hommage aan een rasverteller. De man keerde na de revolutie in 1918 uit Rusland terug naar Leiden, maar is zijn geliefde Sint-Petersburg en de Russische ziel altijd in zich blijven meedragen. Tellegen portretteert hem liefdevol aldus: “Mijn grootvader was een sombe-

re man – niet alleen door de tegenslagen in zijn leven: zijn werk in de handel terwijl hij dichter of botanicus had willen worden, zijn vlucht uit Rusland, waar hij zo zielsveel van hield, de dood van twee zoons in de oorlog. Hij was van jongs af aan somber geweest, ernstig en zwaarmoedig. Hij had wel een zekere lichtvoetigheid, maar die uitte zich alleen op papier, als hij over vroeger schreef, en soms in zijn verhalen.”

Die verhalen over Rusland en de geschiedenis van het tsarenrijk, over Russische gebruiken, tsaren en steden die de kleinzoon jaren later navertelt, zijn stuk voor stuk juweeltjes waarin diens stem en stemmingen doorklinken. Het zijn verhalen waarin de intimiteit die het vertellen eigen is volledig tot haar recht komt. Stilistisch zijn ze van een verdroomde schoonheid, soms somber getoonzet, soms hilarisch, ontroerend of sprookjesachtig. Naar de inhoud zitten ze vol kommer en kwel: honger, ellende, wreedheid, terreur, dood, zelfmoord of waanzin. Maar altijd zit er voldoende lucht tussen de zinnen om het niet benauwd te krijgen en zonder uitzondering zijn ze overgoten met een saus van melancholie.

Kinderboekenschrijver, dichter, prozaïst, dramaticus. Toon Tellegen bespeelt dit kwintet literaire podia glansrijk. Dat op zichzelf is al bijzonder. Opmerkelijker nog is dat hij met zijn romans en verhalen de traditionele scheidslijn tussen volwassenen- en jeugdliteratuur moeiteloos weet te slechten in boeken voor alle leeftijden.

De boeken van Toon Tellegen verschijnen bij uitgeverij Querido:

www.singeluitgeverijen.nl/querido/auteur/toon-tellegen-2/